

TOMO SEXTO.
ORATIONUM III.
TOMO QUARTO.

Pro P. Sextio.
In Vatinius.
Pro M. Coelio.
De Provinciis Consularibus.
Pro L. Cornelio Balbo.
In L. Calpurnium Pisonem.
Pro T. Annio Milone.
Pro C. Rabirio Postumo.
Pro M. Marcello.
Pro Q. Ligario.
Pro Rege Deiotaro.
Philippica XIV.
Orationum fragmenta.

TOMO SEPTIMO,

EPISTOLÆ AD FAMILIARES.

TOMO OCTAVO.

Libb. XVI. Epistolar. ad Atticum, Antonium, Casarem, Capitonem, Cupienium, Dolabellam, Plancum, Pompejum, & alios.

TOMO NONO.

Epistolæ ad Quintum Fratrem & ad Brutum.
Fragmenta Ciceronis.
Historia Ciceronis.
IV. Indices locupletissimi.

M. TULLII
CICERONIS

DE
INVENTIONE RHETORICA

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Differit Tullius de eloquentiæ utilitate, principio, progressu, abusu, studio, & arte quæ certis continetur præceptis.
De ejusdem officio, fine, materia, & partibus.
De inventione, quæ præcipua pars est; & qualis esse debeat in omni causarum constitutione, tum conjecturali, tum definitiva, tum generali.
De exordio, narratione, partitione, confirmatione, refutatione, conclusione, earumque omnium orationis partium variis generibus, partibus, virtutibus, ac vitiis. PRUSTEUS.

I. **S**ÆPE & multum hoc mecum cogitavi, bone, an mali plus attulerit hominibus & civitatibus copia dicendi, ac summum eloquentiæ studium. Nam cum & nostræ republicæ detrimenta considero, & maximarum civitatum veteres animo calamitates colligo, non minimam video per disertissimos homines inventam esse partem incommodorum. Cum autem res ab nostra memoria propter vetustatem remotas ex literarum monumentis repetere instituo: multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias intelligo tum animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitantem, ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit, ut existimem, sapientiam sine eloquentia parum prodesse civitatibus, eloquentiam vero sine sapientia nimium obesse plerumque, prodesse nunquam. Quare si quis, omissis rectissimis atque honestissimis studiis rationis & officii, consumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis sibi, perniciosus patriæ civis alitur: qui vero ita sese armat eloquentiâ, ut non oppugnare commoda patriæ, sed pro his pugnare possit, is mihi vir & suis, & publicis rationibus utilisimus, atque amicissimus civis fore videtur.

Ac si volumus hujus rei, quæ vocatur eloquentia, sive artis,

DELECTUS COMMENTARIORUM.

¹ De Arte Rhetorica, sæpe prescriptum his libris omnium editionum reperimus: sed alijubi tamen, De Inventione, non De Arte Rhetorica, quod & Veterum exemplum secutum est. Aliqui etiam veterem hanc vocantur: De his omnibus nihil magnopere retulerit quodcumque retinere voluerimus. Nam & Rhetoricæ ceteræ artis præcepta his libris traduntur, & ea inventionis, non collocationis, neque dispositionis, que pronuntiationis. Et ante alios libros rhetoricos prescriptum a Cicero compositum fuisse dubium non est. Camerarius.

Tantus est in his de Inventionis commentariis, & libris ad Herennium, tum præce-

ptionum & exemplorum, tum rerum proprie omnium consensus, ut scriptorem utramque, Ciceroem & Cornificium, non casu in eadem incurritis vestigia, sed præventam alterorum, Hermagoram scilicet, dedita operâ secutos esse, non temere possit affirmari. Præstus.

Quintilianus, lib. III. cap. 5. Ipse, ait, hoc libris Cicero improbat. Et cap. 6. Summum epim voluit vas... quas adolescens deduxerat schola: & si qua est in his culpa, tradentis illar de Oratore substituit; Ideoque culpam tanquam salsa præcipiat, non potest.

3
tis, sive studii, sive exercitationis cujusdam, sive facultatis a natura profectæ considerare principium; reperimus id ex honestissimis causis natum, atque optimis rationibus profectum.

II. Nam fuit quoddam tempus, cum in agris homines passim bestiarum more vagabantur, & sibi victu ferino vitam propagabant; nec ratione animi quidquam, sed pleraque viribus corporis administrabant. Nondum divinæ religionis, non humani officii ratio colebatur: nemo nuptias viderat legitimas: non certos quisquam inspexerat liberos: non jus æquabile quid utilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorem, atque inscitiam, cæca ac temeraria dominatrix animi cupiditas, ad se explendam viribus corporis abutebatur, perniciosissimis satellitibus. Quo tempore quidam, magnus videlicet vir & sapiens, cognovit, quæ materia esset, & quanta ad maximas res opportunitas animis inesset hominibus, si quis eam posset elicere, & præcipiendo meliorem reddere: qui dispersos homines in agris, & in testis silvestribus abditos, ratione quadam compulit unum in locum, & congregavit, & eos in unamquamque rem inducens utilem atque honestam, primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem, atque orationem studiosius audientes, ex feris & immanibus, mites reddidit & mansuetos.

Ac mihi quidem videtur hoc nec tacita, nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines a consuetudine subito converteret, & ad diversas vitæ rationes traderet. Age vero, urbibus constitutis, ut fidem colere, & justitiam retinere discerent, & aliis parere sua voluntate consuescerent, ac non modo labores excipiendos communis commodi causa, sed etiam vitam amittendam exsistimarent; qui tandem fieri potuit, nisi homines ea, quæ ratione invenissent, eloquentia persuadere potuissent? Profecto nemo, nisi gravi ac huavi commotus oratione, cum viribus plurimum posset, ad jus voluisset sine vi descendere: ut inter quos posset excellere, cum iis se pateretur æquari, & sua voluntate a jucundissima consuetudine recederet, quæ præsertim jam naturæ vim obtineret propter vetustatem. Ac primo quidem sic & natâ & profect-

4
 fa longius eloquentia videtur; & item postea maximis in rebus pacis & belli cum summis hominum utilitatibus esse veritata. Postquam vero commoditas quædam, prava virtutis imitatrix, sine ratione officii, dicendi copiam consecuta est; tum ingenio freta malitia, pervertere urbes, & vitas hominum labefactare assuevit.

III. Atque hujus quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus. Verisimillimum mihi videtur, quodam tempore neque in publicis rebus infantes & insipientes homines solitos esse versari, nec vero ad privatas causas magnos ac disertos homines accedere: sed cum a summis viris maxima res administrarentur, arbitror alios fuisse non incallidos homines, qui ad parvas controversias privatorum accederent. Quibus in controversiis cum sæpe a mendacio contra verum homines stare consueverent, dicendi assiduitas aluit audaciam, ut necessario superiores illi propter injurias civium resistere audacibus, & opitulari suis quisque necessariis cogentur. Itaque cum in dicendo sæpe par, nunquam etiam superior visus esset is, qui, onisso studio sapientiae, nihil sibi præter eloquentiam comparasset, fiebat, ut & multitudinis & suo iudicio dignus, qui rempublicam gereret, videretur. Hinc nimirum non injuria, cum ad gubernacula reipublicæ temerarii atque audaces homines accesserant, maxima ac miserrima naufragia fiebant. Quibus rebus tantum odii atque invidia suscepit eloquentia, ut homines ingeniosissimi, quasi ex aliqua turbida tempestate in portum, sic ex seditiosa & tumultuosa vita se in studium aliquod traderent quietum. Quare mihi videntur postea cætera studia recta atque honesta, per otium concelebrata ab optimis, enituisse: hoc vero a plerisque eorum desertum obsolevisse eo tempore, quo multo vehementius erat retinendum, & studiosius adaugendum. Nam quo indignum rem honestissimam & rectissimam violabat stultorum & improborum temeritas & audacia, summo cum reipublicæ detrimento; eo studiosius & illis resistendum fuit, & reipublicæ consulendum.

IV. Quod nostrum illum non fugit Catonem, neque Laelium,

lium, neque horum (ut vere dicam) discipulum Africanum, neque Gracchos Africanæ nepotes: quibus in hominibus erat summa virtus, & summa virtute amplificata auctoritas, & quæ his rebus ornamento, & reipublicæ præsidio esset, eloquentia. Quare, meo quidem animo, nihilo minus eloquentiæ studendum est, etsi ea quidam & privatim, & publice perverse abutuntur: sed eo quidem vehementius, ne mali magno cum detrimento bonorum, & communi omnium perniciæ plurimum possint: cum præsertim hoc unum sit, quod ad omnes res & privatas, & publicas maxime pertineat; hoc tuta, hoc honesta, hoc illustis, hoc eodem vita jucunda fiat. Nam hinc ad rempublicam plurima commoda veniunt, si moderatrix omnium rerum præsto est sapientia: hinc ad ipsos, qui eam adepti sunt, laus, honor, dignitas confluit: hinc amicis quoque eorum certissimum ac tutissimum præsidium comparatur. Ac mihi quidem videntur homines, cum multis rebus humiliores & infirmiores sint, hac re maxime bestiis præstare, quod loqui possunt. Quare præclarum mihi quiddam videtur adeptus is, qui, qua re homines bestiis præsent, ea in re hominibus ipsis antecellat. Hoc si forte non natura modo, neque exercitatione conficitur, verum etiam artificio quodam comparatur; non alienum est videre, quæ dicant ii, qui quædam ejus rei præcepta nobis reliquerunt. Sed antequam de præceptis oratoris dicamus, videtur dicendum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. Nam his rebus cognitis, facilius & expeditius uniuscujusque animus ipsam rationem ac viam artis considerare poterit.

V. Civilis quædam ratio² est, quæ multis & magnis ex rebus constat. Ejus quædam magna & ampla pars est, artificio-

² Civilis quædam ratio] O' mod. mod. de-
 70. & mod. mod. invidus & dicitur, id est, Rei-
 publicæ constituendæ & administrandæ scien-
 tia vel ars, quam uno vocabulo Politicam
 solemus appellare. Cicero *Civilem scientiam*
 nox dicit. Quintilianus (*edit. Paris. in fol.*
 1725.) lib. 2. cap. 15. pag. 123. not. 130.
Civilem vocavit. Capperonnerius. Quam
 sit in Rhetorum intelligendis artibus, Græ-

corum & Latinorum, studiosi milititerque
 versatus, cognosci ex ejus Quintiliano pot-
 est. Quo sane libro vix quidquam protulit
 hæc ætas in Gallia excellentius. De quo
 bene mihi existimare videntur, qui ajunt,
 tum oportuit illum in lucem venire, cum
 libri escolendis hominum ingenii usui e-
 rant, non porticibus exornandis. Hic igitur
 cum earum sit artium homo, conventus a
 me,

fificioſa eloquentia, quam Rhetoricam vocant. Nam neque cum iis ſentimus, qui civilem ſcientiam eloquentia non putant indigere; & ab iis, qui eam putant omnem Rhetoris vi & artificio contineri, magnopere diſſentimus. Quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam civilis ſcientiæ partem eſſe dicamus. Officium autem ejus facultatis videtur eſſe, dicere appoſite ad perſuaſionem: ſinis, perſuadere diſtione. Inter officium autem & ſinem hoc intereſt, quod in officio, quid fieri; in ſine, quid officio conveniat, conſideratur: ut medici officium dicimus eſſe, curare ad ſanandum appoſitè; ſinem, ſanare curatione. Item oratoris quid officium, & quid ſinem eſſe dicamus, intelligemus, cum id, quod facere debet, officium eſſe dicemus: illud, cujus cauſa facere debet, ſinem appellabimus.

Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars, & ea facultas, quæ conſicitur ex arte, verſatur. Ut ſi medicinæ materiam dicamus morbos, ac vulnera, quod in his omnis medicina verſetur: item, quibus in rebus verſatur ars, & facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoriæ nominamus. Has autem res, alii plures, alii pauciores exiſtimaverunt. Nam Gorgias Leontinus,³ antiquiſſimus fere rhetor, omnibus de

me, non recuſavit, quin pro noſtra neceſſitudine, & conſtanti ſua voluntate promovendi bonas literas, mecum illa communicaret, quæ ad Ciceronis libros de Inventione annotata habebat. Ne tamen plus æquo Commentariorum hic deſectus exerceceret, ſæpe indicavit tantum, quo ſui in Quintilianum Commentarii loco, Ciceronianum quemque nodum explicavit. *Olivetus.*

³ Gorgias Leontinus] Charmantidis filius, Rhetor; Empedoclis diſcipulus fuit. Cum Rhetoricam docere cepiſſet, non minus, quam centum minas a ſingulis exigebat: unde tantum nummorum acquiſiſſe, ut Delphis in templo ſtatuum ſibi, & quidem auream poſuerit. Athenis, quo legatus cum Tiſia veniſſe dicitur, & Lariffe in Theſſalia diu commoratus eſt. Hunc purpureis veſtibus uſum fuiſſe reſtat Aelianus: nec deſunt, qui ſcribant ejus orationes Athenienſibus uſque adeo admirabiles viſas fuiſſe, ut dies, quibus habitæ fuiſſent, *επιηθίς*, & o-

rationes ipſas *lampadas* vocarint. In hunc etiam tanquam patrem Philoſtratus artem ſophiſtarum reſert. Hic, ut eſt apud Platonem & Ciceronem, de omni re, quæcumque in diſceptationem quaſtionemque vocaretur, ſe copioſiſſime dicturum proſtebatur. Vixit Gorgias annis centum & quinque, ut ait Pauſanias: centum & quinque, ut Quintilianus, Diogenes, & Suidas ſcribunt: centum & octo, ut Plinius, Lucianus, & Philoſtratus arbitrantur: centum & ſeptem, ut vult Cicero: quanquam loquitur ita, (de Senect. cap. 5.) *centum & ſeptem complevit annos*, ut cum quaſi oſtendat ad centum & octo annos perveniſſe. Quo quidem tempore cum debilitate quadam correptus, aliquantulum ſomni cepiſſet, a neceſſario quodam rogatus, ſequid ageret: *Somnus*, inquit, *venit, ut me ſtrati commendet*; nec ita multo poſt inedia vitam finiit. *Corradus*, in *Bruo*, cap. 8.

de rebus oratorem optime poſſe dicere exiſtimavit. Hic infinitam, & immenſam huic artificio materiam ſubjicere videtur. Ariſtoteles autem, qui huic arti plurima adjumenta atque ornamenta ſubminiſtravit, tribus in generibus rerum verſari rhetoris officium putavit, demonſtrativo, deliberativo, judiciali. Demonſtrativum⁴ eſt, quod tribuitur in alicujus certæ perſonæ laudem, aut vituperationem. Deliberativum⁵ eſt, quod poſitum in diſceptatione, & conſultatione civili, habet in ſe ſententiæ diſtinctionem. Judiciali⁶ eſt, quod poſitum in judicio, habet in ſe accuſationem & deſenſionem, aut petitionem & recuſationem. Et, quemadmodum noſtra quidem fert opinio, oratoris ars & facultas in hac materia tripartita verſari exiſtimanda eſt.

VI. Nam Hermagoras⁷ quidem, nec quid dicat, attendere, nec quid polliceatur, intelligere videtur; qui oratoris materiam in cauſam & in quaſtionem dividat. Cauſam eſſe dicit⁸ rem, quæ habeat in ſe controverſiam in dicendo poſitam cum perſonarum certarum interpoſitione; quam nos quoque oratori dicimus eſſe attributam. Nam et tres partes, quas ante diximus, ſupponimus, judicialem, deliberativam, demonſtrativam. Quaſtionem autem⁹ eam appellat, quæ habeat in ſe controverſiam in dicendo poſitam, ſine certarum perſonarum interpoſitione, ad hunc modum: Ecquid ſit bonum præter honeſtatem. Verine ſint ſenſus. Quæ ſit mundi forma. Quæ ſit ſolis magnitudo. Quas quaſtiones procul ab oratoris officio remotas, facile omnes intelligere exiſtimamus. Nam, quibus in rebus ſumma ingenia philoſophorum plurimo cum

labo-

⁴ Demonſtrativum] Τὸ ἐπιδεικτικόν, & ἰδὲν tradit, *velut propriam* in oratoris inſtitutionibus viam, quam plurimam ſecuti ſunt. Hic ipſe eſt, quem corrupto, ut opinor, nomine, *Hermietem* ſæpius vocat Cornificius ad Herennium. *Prulleus*. Vide Quintilianum, lib. 3. cap. 5. ubi ab Hermagora ſtat contra Tullium. *Muretus*.

⁵ Deliberativum] Τὸ συμβουλευτικόν, quod aliquando etiam *ἐπιπροβουλευτικόν* & *ἐπιπροβουλευτικόν*, id eſt conſionale, appellatur. Lege Quintilianum, lib. 3. cap. 8. *Idem*.

⁶ Judiciali] Τὸ δικαστικόν, quod nequam conſundendum eſt cum τὸ *judiciali* *δικαστικόν*. Vide Quintilianum, lib. 3. cap. 9. *Idem*.

⁷ Hermagoras] Floruit poſt Ariſtorelis & Theophráſti tempora, ut ex Quintiliano,

lib. 3. cap. 1. intelligi poteſt: *ſcilicet*, ut idem tradit, *velut propriam* in oratoris inſtitutionibus viam, quam plurimam ſecuti ſunt. Hic ipſe eſt, quem corrupto, ut opinor, nomine, *Hermietem* ſæpius vocat Cornificius ad Herennium. *Prulleus*. Vide Quintilianum, lib. 3. cap. 5. ubi ab Hermagora ſtat contra Tullium. *Muretus*.

⁸ Cauſam eſſe dicit] Quam Græci Rhetores *ἀνέστην* appellant. *Capper*.

⁹ Quaſtionem autem] Hanc Græci *ἑρωτησέως* vocant. *Idem*.

ciderint Ajacem Ulysses. Et quid fiat, hoc modo: Bonone animo sint erga populum Romanum Fregellani. Et quid futurum sit, hoc modo: Si Carthaginem reliquerimus incolumem, num quid sit incommodi ad rempublicam perventurum. Nominis controversia est, cum de facto convenit, & quaeritur, id quod factum est, quo nomine appelletur. Quo in genere necesse est ideo nominis esse controversiam, non quod de re ipsa non conveniat, non quod de facto non constet, sed quod id, quod factum sit, aliud alii videatur esse, & idcirco alius alio nomine id appellet. Quare in hujusmodi generibus definienda res erit verbis, & breviter describenda: ut, si quis sacrum ex privato surripuerit, utrum fur, an sacrilegus sit judicandus. Nam id cum quaeritur, necesse erit definire utrumque, quid sit fur, quid sacrilegus, & sua descriptione ostendere alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atque adversarii dicunt.

IX. Generis est controversia, cum & quid factum sit, convenit, & quo id factum nomine appellari oporteat, constat: & tamen, quantum, & cujusmodi, & omnino quale sit, quaeritur; hoc modo: Justum, an injustum: utile, an inutile; & omnia, in quibus, quale sit id quod factum est, quaeritur, sine ulla nominis controversia. Huic generi Hermagoras partes quatuor supposuit, deliberativam, demonstrativam, juridicalem²³, negotialem. Quod ejus, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum videtur: verum brevi, ne, aut si taciti praeterierimus, sine causa non secuti eum putemur; aut si diutius in hoc constiterimus, moram atque impedimentum reliquis praeceptis intulisse videamur. Si deliberatio & demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicujus generis causae putari. Eadem enim res alii genus esse, alii pars potest: eidem genus esse & pars non potest. Deliberatio autem & demonstratio genera sunt causarum. Nam aut nullum causae genus est, aut judiciale solum, aut & judiciale, & demonstrativum, & deliberativum. Nullum dicere

causa

²³ Juridicalem, negotialem. Duo haec vocabula Tullius ipse paulo post explicabit, & ad ipsius explicationem quaedam annotabimus. *Idem.*

causae esse genus, cum causas esse multas dicat, & in eas praecipua det, amentia est. Unum autem judiciale solum esse qui potest, cum deliberatio, & demonstratio, neque ipsae similes inter se sint, & ab judiciali genere plurimum disteant, & suum quaque finem habeat, quo referri debeat? Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint causarum. Deliberatio igitur, & demonstratio non possunt recte partes alicujus generis causae putari. Male igitur eas generalis constitutionis partes esse dixit.

X. Quod si generis causae partes non possunt recte putari, multo minus recte partis causae partes putabuntur. Pars autem causae, constitutio est omnis. Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam accommodatur. Sed demonstratio & deliberatio, generis causae partes non possunt recte putari, quod ipsa sunt genera. Multo igitur minus recte partis ejus, quod hic dicit, partes putabuntur. Deinde si constitutio, & ipsa, & pars ejus quaelibet, intentionis depulsio est; quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est. At si, quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est; demonstratio, & deliberatio, neque constitutio, nec pars constitutionis est. Si igitur constitutio, & ipsa, & pars ejus, intentionis depulsio est; deliberatio, & demonstratio, neque constitutio, neque pars constitutionis est. Placeat autem ipsi, intentionis non esse depulsionem. Placeat igitur oportet, non esse constitutionem, nec partem constitutionis. Atque hoc eodem urgebitur, siue constitutionem, primam causae accusatoris confirmationem dixerit, siue defensoris primam deprecationem. Nam eum eadem omnia incommoda sequentur.

Deinde conjecturalis causa non potest simul ex eadem parte, eodem in genere & conjecturalis esse, & definitiva. Rursus nec definitiva causa potest simul ex eadem parte, eodem in genere & definitiva esse, & translativa. Et omnino nulla constitutio, nec pars constitutionis potest simul & suam habere, & alterius in se vim continere: ideo quod unaquaque ex se, & ex sua natura simpliciter consideratur: altera assumpta,

numerus constitutionum duplicatur, non vis constitutionis augetur. At deliberativa causa simul ex eadem parte, eodem in genere & conjecturalem, & generalem, & definitivam, & translaticivam solet habere constitutionem, & unam aliquam, & plures nonnunquam. Ergo ipsa neque constitutio est, nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu evenire. Genera igitur, ut ante diximus, hæc causarum putanda sunt, non partes alicujus constitutionis.

XI. Hæc ergo constitutio, quam generalem nominamus, partes nobis videtur duas habere, juridicalem, & negotialem. Juridicalis est ²⁴, in qua æqui & iniqui natura, aut præmii, aut poenæ ratio quaeritur. Negotialis ²⁵ est, in qua, quid juris ex civili more, & æquitate sit, consideratur: cui diligentia præesse apud nos jurisconsulti existimantur.

Ac juridicalis quidem ipsa in duas distribuitur partes, absolutam, & assumptivam. Absoluta est ²⁶, quæ ipsa in se continet juris & injuriæ quaestionem. Assumptiva est ²⁷, quæ ipsa ex se nihil firmi dat ad recusationem; foris autem aliquid defensionis assumit. Ejus partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio, cum reus ²⁸ non id, quod factum est, defendit, sed ut ignoscatur, postulat. Hæc in duas partes dividitur, purgationem, & deprecationem. Purgatio est, cum factum conceditur, culpa removetur. Hæc partes habet tres, imprudentiam, casum, ne-

²⁴ Juridicalis est] Τὸ δικαιοκρατικόν, ἢ δικαιοκρατικὸν εἶδος, cuius vocabuli varias significationes vide apud Quintil. pag. 174. not. 311. Cave autem confundas τὸ δικαιοκρατικόν juridicalis cum τῷ δικαιοκρατικῷ judiciali. Status ille juridicalis est de re jam facta, de actione jam perpetrata, ideoque præteritum tempus spectat. Idem.

* Æqui & iniqui] Vict. Man. Lamb. æqui & recti natura.

²⁵ Negotialis est] Τὸ πραγματικόν, ἢ πραγματικὸν εἶδος, cuius vocabuli varios expositi significatus in Quintil. pag. 174. not. 311. Status ille negotialis est de re facienda, si que ad futurum tempus pertinet. Idem.

²⁶ Absoluta est] Ἀπὸλυτὸν, vel ἀπὸλυτὸν εἶδος. Lege Quintilian. pag. 181. not.

468. Idem.

²⁷ Assumptiva est] Ἀντίθετον, vel ἀντίθετον εἶδος. Vide Quintil. pag. 181. not. 468.

A Nascimbenio fol. 12. perperam vocatur ἡ ἀπὸλυτὸν, (ubi tamen mendum videtur esse typographicum pro τῷ ἡγὸν ἀπὸλυτὸν) idque ex depravata lectione Quintilianæ contextus lib. 7. cap. 4. pag. 437. ubi quidam codices MSS. habent ἡγὸν ἀπὸλυτὸν. Sed veram ac genuinam lectionem astruimus ad Quint. pag. 437. not. 34. ubi excudendum curavimus, ἡγὸν ἀπὸλυτὸν. Idem.

²⁸ Concessio, cum Reus] Συγγνώμη. Alias dicitur venia & status venialis, itemque deprecatio. Vide Quintil. pag. 181. not. 468. Idem.

cessitatem. Deprecatio est ²⁹, cum & peccasse, & consulto peccasse reus se confitetur, & tamen, ut ignoscatur, postulat: quod genus perraro potest accidere. Remotio criminis est ³⁰, cum id crimen, quod infertur, ab se, & a sua culpa, vi, & potestate in alium reus remove conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut causa, aut factum in alium transferetur. Causa transfertur, cum aliena dicitur vi & potestate factum. Factum autem, cum alius aut debuisse, aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis ³¹ est, cum ideo jure factum dicitur, quod alius ante injuria lacefferit. Comparatio est ³², cum aliud aliquid factum rectum, aut utile contenditur, quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur esse commissum.

In quarta constitutione, quam translaticivam nominamus, eus constitutionis est controversia, cum aut quem, aut quicum, aut quomodo, aut apud quos, aut quo jure, aut quo tempore agere oporteat, quaeritur, aut omnino aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Hujus constitutionis Hermagoras inventor esse existimatur, non quia non usi sint ea veteres oratores sæpe multi, sed quia non animadverterint artis scriptores eam superiores, nec retulerint in numerum constitutionum. Post autem ab hoc inventam multi reprehenderunt, quos non tam imprudentia falli putamus, (res enim perspicua est) quam invidia, atque obtestatione quadam impediti.

XII. Et constitutiones quidem, & earum partes exposuimus: exempla autem cujusque generis tunc commodius exposituri videmur, cum in unumquodque eorum argumentorum copiam habebimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum & ad genus, & ad exemplum causæ statim poterit accommodari.

Constitutione causæ reperta, statim placet considerare, utrum causa

²⁹ Deprecatio est] Quam proprie συγγνώμη Græci Rhetores appellant. Hic autem τὸ deprecatio non idem significat, quod cap. 10. ubi usurpatur pro depulsiōne, siue restitutione accusationis. Idem.

³⁰ Remotio criminis est] Ἡ μεταθήκη. Lege Quintil. pag. 181. not. 468. Nascim-

benius, fol. 104. perperam vocavit μεταθήκη, ut demonstravi ad Quintilian. pag. 430. not. 64. Idem.

³¹ Relatio criminis] Ἀντίρρηση. Vide Quintil. loco mox indicato. Idem.

³² Comparatio est] Ἡ ἀπὸλυτὸν. Vide Quintilianum ibidem. Idem.

causa sit simplex, an conjuncta; & si conjuncta erit, utrum sit ex pluribus quaestionibus juncta, an ex aliqua comparatione. Simplex est, quæ absolutam in se continet unam quaestionem, hoc modo: Corinthiis bellum indicamus, an non? Conjuncta ex pluribus quaestionibus, in qua plura quaeruntur, hoc pacto: Utrum Carthago diruatur, an Carthaginensibus reddatur, an eo colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut quid potissimum sit, quaeritur, ad hunc modum: Utrum exercitus in Macedonia contra Philippum³⁴ mittatur, qui sociis sit auxilio; an teneatur in Italia, ut quam maximæ contra Annibalem copiae sint.

XIII. Deinde considerandum est, an in ratione, an in scripto sit controversia³⁵. Nam scripti controversia est ea, quæ ex descriptionis genere nascitur. Ejus autem genera, quæ sunt separata a constitutionibus, quinque sunt. Nam tum verba ipsa videntur cum sententia scriptoris dissidere, tum inter se duæ leges, aut plures discrepare, tum id, quod scriptum est, duas aut plures res significare: tum ex eo, quod scriptum est, aliud quoque, quod non scriptum est, inveniri: tum vis verbi quasi in definitiva constitutione, in quo posita sit, quaeri. Quare primum genus, de scripto & sententia³⁶; secundum, ex contrariis legibus³⁷; tertium, ambiguum³⁸; quartum,

³³ Carthaginensibus,] Carthaginensis in prosa dicendum ut *καρχηδονία* vincit. Aldus tamen obtendit Pisticiani, Lapidum, & Pandectarum auctoritatem. Sed decepti sic scribentes Ennii auctoritas, cujus est: *Hæsten qui scribit, mihi erit Carthaginensis*. Nec cogitarunt, sic Ennium scribere cæstum metri causa, quod non recipit Carthaginensis. Vossius, Grammat. lib. 1. cap. 43.

³⁴ Contra Philippum] Non Alexandri Magni patrem, sed alium Macedoniae regem, qui tempore belli Punici secundi, foedus cum Annibale inierat; verum a Lavino prætoris coercitus, cum jam Italiae immineret, in Macedonia incensus ultro navibus se recipere coactus est. Præstus.

³⁵ An in ratione, an in scripto sit controversia] Alludit hic Tullius ad celeberrimam veterum Rhetorum divisionem, qua oratoriæ quaestionum status dividuntur in Rationales *ῥῆς λογικὰς*, & legales *ῥῆς νομικὰς*.

De his sane Quintilianus agit lib. 3. cap. 5. & ipse Cicero lib. 11. de Invent. cap. 12. & 15. Omnis autem quæ in scripto posita est controversia, status legalis ideo vocatur, quia inter varii generis scripta præcipuum quemdam locum Lex *ἡ νόμος* videtur obtinere. Lege etiam Quintil. pag. 181. not. 467. 468. Capperonier.

³⁶ Primum genus de scripto, & sententia] *Προσφῶντος ἡγοῦσιν ὁμοίως*, quem statum exponunt Tullius 11. de Invent. cap. 12. & Quintilianus, lib. 7. c. 6. Idem.

³⁷ Secundum, ex contrariis legibus] *Ἀντινομίας*, quo de statu præ cæteris legendi sunt Cicero 11. de Invent. cap. 15. & Quintil. lib. 7. cap. 7. Idem.

³⁸ Tertium, ambiguum] *Ἀποβόδιον*. Legalem hunc statum pluribus explanant Tullius 11. de Invent. cap. 12. & Quintilianus, lib. 7. cap. 9. Idem.

tum, ratiocinativum³⁹; quintum, definitivum⁴⁰ nominatum.

Ratio autem est, cum omnis quaestio non in descriptione, sed in aliqua argumentatione consistit. Ac tum considerato genere causæ, & cognita constitutione, cum, simplexne, an conjuncta sit, intellexeris, & scripti, an rationis habeat controversiam, videris, deinceps erit videndum, quæ quaestio, quæ ratio, quæ judicatio, quod firmamentum causæ sit; quæ omnia a constitutione proficiantur oportet. Quaestio est, quæ ex constitutione causarum gignitur controversia, hoc modo: Non jure fecisti: jure feci. Causarum autem hæc est constitutio, in qua constitutio constat. Ex ea igitur nascitur controversia, quam quaestionem dicimus, hoc modo: Jurene fecerit. Ratio est⁴¹ ea, quæ continet causam, quæ si sublata sit, nihil in causa controversiæ relinquetur, hoc modo, ut docendi causa in facili, & pervulgato exemplo consistamus: Orestes si accusetur matricidii, nisi hoc dicat, jure feci; illa enim patrem meum occiderat: non habet defensionem. Qua sublata, omnis quoque controversia sublata sit. Ergo ejus causæ ratio est, quod illa Agamemnonem occiderit. Judicatio⁴² est, quæ ex infirmatione & confirmatione rationis nascitur controversia. Nam sit ea nobis exposita ratio, quam paulo ante exposuimus. Illa enim, inquit, patrem occiderat. At non, inquit adversarius, abs te filio matrem necari oportuit: potuit enim sine tuo scelere illius factum puniri.

XIV. Ex hac deductione rationis illa summa nascitur controversia, quam judicationem appellamus. Ea est hujusmodi: Rectumne fuerit ab Oreste matrem occidi, cum illa Orestis patrem occidisset. Firmamentum⁴³, est firmissima argumenta-

³⁹ Quartum, ratiocinativum] *Τὸ ἐπιλογητικόν*, qui status legalis fufus explicatur a Tullio 11. de Invention. cap. 15. & a Quintiliano, lib. 7. cap. 8. Idem.

⁴⁰ Quintum, definitivum] Alias definitionem legalem, *ἡ νόμος* vel *ἡ νόμος νομικὴ*, qui status proprius ac specialis est Tullio 11. de Invent. cap. 16. & Herenniano Rhetori lib. 1. cap. 11. Vide Quintilianus, pag. 181. not. 468. Idem.

⁴¹ Ratio est] *Ἄρχη* vel *ἄνω* ex parte *ῥῆς* Rei secundum Ciceronem, aut etiam ex parte Actoris vel Accusatoris secundum alios, de quibus Quintil. lib. 3. cap. 11. vide, & pag. 206. numer. 3. & 5. Idem.

⁴² Judicatio] *Τὸ κριτικόν*, hoc est, id ipsum de quo judices ferunt, aut saltem ferre debent sententiam. Lege Quintilianus, pag. 206. numer. 4. Idem.

⁴³ Firmamentum est] Quod alias vocatur

tio defensoris, & aptissima ad iudicationem: ut si velit Orates dicere, ejusmodi animum matris suæ fuisse in patrem suum, in se ipsum, in sorores, in regnum, in famam generis & familiæ, ut ab ea pœnas liberi sui potissimum petere debuerint. Et in cæteris quidem constitutionibus ad hunc modum iudicationes reperiuntur: in conjecturali autem constitutione, quia ratio non est (factum enim non conceditur) non potest ex deductione rationis nasci iudicatio. Quare necesse est eandem esse quæstionem, & iudicationem: ut, factum est, factum non est; factumne sit. Quor autem in causa constitutiones, aut earum partes erunt, totidem necesse erit quæstiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri⁴⁴. His omnibus in causa repertis, tum denique singulæ partes totius causæ considerandæ sunt. Nam non ut quidque dicendum primum, ita primum animadvertendum videtur: ideo quod illa, quæ prima dicuntur, si vehementer velis congruere, & coherere cum causa, ex eis ducas oportet, quæ post dicenda sunt. Quare cum iudicatio, & ea, quæ ad iudicationem oportet inveniri argumenta, diligenter erunt artificio reperta, cura & cogitatione pertractata; tunc denique ordinandæ sunt cæteræ partes orationis.

Hæ partes sex esse omnino nobis videntur; exordium⁴⁵, narratio⁴⁶, partitio⁴⁷, confirmatio⁴⁸, reprehensio⁴⁹, conclusio⁵⁰. Nunc quoniam exordium princeps omnium esse debet, nos quoque primum in rationem exordiendi præcepta dabimus.

XV. Exor-

continens, ἢ ἐπιπέρας. hoc ex parte Rei desumit Tullius. Contra Herennianus Rhetor lib. 1. cap. 16. ex parte Actoris; ait enim: Firmamentum querendum est, id est, quod continet accusationem, quod asseritur contra rationem defensionis. Unde, ut cætera omittam argumenta, satis patet Rhetoricos ad Herennium libros non esse genuinum Romanorum oratoris factum. Lege Quintil. lib. 3. cap. 11. Idem.

⁴⁴ Totidem necesse erit quæstiones.... iudicationes, firmamenta reperiri.] De his tamen Quintilianus ita statuit lib. 3. cap. 11. Verius & brevius, qui statum & continens & iudicationem idem esse voluerunt. Idem.

⁴⁵ Exordium] Προῤυλον. de quo Quintil. lib. 4. cap. 1. Idem.

⁴⁶ Narratio] Ἀδιγρησις. de qua idem Rhetor. lib. 4. cap. 2. Idem.

⁴⁷ Partitio] Διαίρησις, vel διωνομογραφία. Lege Quintil. lib. 4. cap. 5. Idem.

⁴⁸ Confirmatio] Καταβολή, de qua Quintil. lib. 5. a cap. 1. ad 13. Idem.

⁴⁹ Reprehensio] Alias dicitur infirmatio, & refutatio ἀναβολή, de qua lege Quintil. lib. 5. a cap. 13. ad usque libri finem. Idem.

⁵⁰ Conclusio] Alias vocatur peroratio, ἐπίλογος. Lege Quintilian. lib. 6. cap. 1. Idem.

XV. Exordium est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem⁵¹: quod eveniet, si eum benevolunt, attentum, docilem fecerit. Quare, qui bene exordiri causam volet, eum necesse est genus suæ causæ diligenter ante cognoscere. Genera causarum quinque sunt, honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum⁵². Honestum genus est, cui statim sine oratione nostra auditoris favet animus. Admirabile, a quo alienatus est animus eorum, qui audituri sunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum videtur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia est; aut causa, & honestatis, & turpitudinis particeps: ut & benevolentiam pariat, & offensionem. Obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotiis causa implicita est. Quare, cum tam diversa sint genera causarum, exordiri quoque dispari ratione in unoquoque genere necesse est. Igitur exordium in duas partes dividitur, in principium, & insinuationem⁵³. Principium, est oratio perspicue & protinus perficiens auditorem benevolunt, aut docilem, aut attentum. Insinuatio, est oratio quadam dissimulatione, & circumtione obscure subiens auditoris animum.

In admirabili genere causæ, si non omnino infestis auditoris erunt, principio benevolentiam comparare licebit. Sin erunt vehementer abalienati, confugere necesse erit ad insinuationem. Nam ab iratis si perspicue pax, & benevolentia petitur; non modo ea non invenitur, sed augetur atque inflammatur odium. In humili autem genere causæ, contemtionis tollendæ causa, necesse erit attentum efficere auditorem. Anceps genus causæ, si dubiam iudicationem habebit, ab ipsa

Tom. I.

C

judi-

⁵¹ Ad reliquam dictionem] Tò δίστιον quandoque totam significat orationem. Sic Tullius de Clar. Orat. cap. 74. Malim mihi L. Crassi unam pro M. Curio dictionem, quam Cassellanos triumphos duos. Et I. de Orat. cap. 34. Lege etiam auctorem Dialogi de Orat. apud Tacit. num. 2. & 34. Marius Victorin. in I. Ciceronis de Invent. Scire debemus in dialogis sermonem esse, non dictionem; dictionem autem esse in civilibus causis... Sermo, philosophi: dicitio, oratoris. Idem.

⁵² Honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum] Ἐπίδοτος, ἀσπίδοτος, ἄδελος, ἀσπίδοτος, ἀσπίδοτος, ἀσπίδοτος. De his lege Quintil. pag. 217. 218. Nascimbenius, fol. 16. male habet διωνομογραφία. Idem.

⁵³ In principium, & insinuationem] Sic & Herennianus Rhetor lib. 1. num. 6. Exordium duo sunt genera; principium quod Græce ἀσπίδοτος appellatur, & insinuatio quæ ἔσοδος nominatur. Vide Quintilian. pag. 218. not. 153. Idem.

judicatione exordium est. Sin autem partem turpitudinis & partem honestatis habebit, benevolentiam captare oportebit, ut in genus honestum causa translata videatur. Cum autem erit honestum causa genus, vel prateriri principium poterit, & si commodum fuerit, aut a narratione incipimus, aut a lege, aut ab aliqua firmissima ratione nostræ dictionis: vel si uti principio placebit, benevolentiam partibus utendum est, ut id, quod est, augeatur.

XVI. In obscuro causa genere, per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc, quoniam, quas res exordio conficere oporteat, dictum est; reliquum est, ut ostendatur, quibus quæque res rationibus confici possit.

Benevolentia quatuor ex locis comparatur: ab nostra, ab adversariorum, ab iudicum persona, ab ipsa causa. Ab nostra, si de nostris factis, & officiis sine arrogantia dicemus: si crimina illata, & aliquas minus honestas suspiciones injectas diluimus: si, quæ incommoda acciderint, aut quæ infestent difficultates, proferemus: si prece, & obsecratione humiliter, ac suppliciter utemur. Ab adversariorum autem, si eos aut in odium, aut in invidiam, aut in contempcionem adducemus. In odium adducuntur, si quid eorum spurce, superbe, crudeliter, malitiose factum proferatur. In invidiam, si vis eorum, potentia, divitiarum, cognatio, pecuniarum proferuntur, atque eorum usus arrogans, & intolerabilis; ut his rebus magis videantur, quam causam suam confidere. In contempcionem adducuntur, si eorum inertia, negligentia, ignavia, desidiosum studium, & luxuriosum otium proferatur. Ab auditorum persona benevolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuete gestæ proferuntur, ut ne qua assentatio nimia significetur: & si de his, quam honesta existimatio, quantaque eorum iudicii, & auctoritatis expectatio sit, ostendatur. Ab rebus ipsis, si causam nostram laudando extollemus, adversariorum causam per contempcionem deprimemus.

Attentos autem faciemus, si demonstrabimus, ea, quæ dicturi erimus, magna, nova, incredibilia esse, aut ad omnes, aut ad eos, qui audiunt, aut ad aliquos illustres homines, aut

aut ad deos immortales, aut ad summam reipublicam pertinere: & si pollicebimur, nos brevi nostram causam demonstraturos, atque exponemus iudicationem, aut iudicationes, si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si aperte & breviter summam causam exponemus; hoc est, in quo consistat controversia. Nam & cum docilem velis facere, simul attentum facias oportet. Nam is maxime docilis est, qui attentissime est paratus audire.

XVII. Nunc insinuationes quemadmodum tractari conveniat, deinceps dicendum videtur. Insinuatione igitur utendum est, cum admirabile genus causa est, hoc est, ut ante diximus, cum animus auditoris infestus est. Id autem tribus ex causis fit maxime: si aut inest in ipsa causa quædam turpitudine; aut si ab iis, qui ante dixerunt, jam quiddam auditori persuasum videtur; aut eo tempore locus dicendi datur, cum jam illi, quos audire oportet, desessi sunt audiendo. Nam ex hac quoque re non minus, quam ex primis duabus, in oratorem nonnunquam animus auditoris offenditur.

Si causa turpitudine contrahet offensionem; aut pro eo homine, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet: aut pro re, in qua offenditur, aliam rem, quæ probatur: aut pro re hominem, aut pro homine rem, ut ab eo, quod odit, ad id, quod diligit, auditoris animus traducatur: & dissimulare id te defensorum, quod existimeris defensorum. Deinde, cum jam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defensionem, & dicere, ea, quæ indignantur adversarii, tibi quoque indigna videri. Deinde, cum lenieris eum, qui audiet, demonstrare, nihil eorum ad te pertinere, & negare te quidquam de adversariis esse dicturum, neque hoc, neque illud: ut neque aperte lædas eos, qui diliguntur, & tamen id obscure faciens, quoad possis, alienes ab eis auditorum voluntatem: & aliquorum iudicium simili de re, aut auctoritatem proferre imitatione dignam. Deinde aut eandem, aut consimilem, aut majorem, aut minorem agere in præsentia demonstrare.

Sin oratio adversariorum fidem videbitur auditoribus fecisse,

se, id quod ei, qui intelligit, quibus rebus fides fiat, facile erit cognitum; oportet aut de eo, quod adversarii sibi firmissimum putarint, & maxime ii qui audierint, probarint, primum te dicturum polliceri, aut ab adversarii dicto exordiri, & ab eo potissimum, quod ille nuperrime dixerit: aut dubitatione uti, quid primum dicas, aut cui potissimum loco respondeas, cum admiratione. Nam auditor cum eum, quem adversarii perturbatum putant oratione, videt animo fortissimo contra dicere paratum, plerumque se potius temere assensisse, quam illum sine causa confidere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienavit a causa, te brevius, quam paratus fueris, esse dicturum, commodum est polliceri; non imitaturum adversarium. Sin res dabit, non inutile est ab aliqua re nova, aut ridicula incipere: aut ex tempore quæ nata sit; quod genus, * strepitu, acclamatione: aut jam parata, quæ vel apologum, vel fabulam, vel aliquam contineat irriptionem: aut, si rei dignitas adimet jocandi facultatem, aliquid triste, novum, horribile, statim non incommodum est injicere. Nam ut cibi satietas, & fastidium aut subamara aliqua re relevatur, aut dulci mitigatur: sic animus defessus audiendo, aut admiratione integratur, aut risu renovatur.

XVIII. Ac separatim quidem, quæ de principio, & insinuatione dicenda videbantur, hæc fere sunt. Nunc quiddam breviter, & communiter de utroque præcipiendum videtur. Exordium, sententiarum & gravitatis plurimum debet habere, & omnino omnia, quæ pertinent ad dignitatem, continere in se, propterea quod id optime faciendum est, quod oratorem auditori maxime commendat: splendoris, & festivitatis, & concinnitudo minimum, propterea quod ex his suspicio quædam apparitionis atque artificiosæ diligentia nascitur: quæ maxime orationi fidem, oratori adimit auctoritatem.

Vitia vero hæc sunt certissima exordiorum, quæ summopere vitare oportebit; vulgare, commune, commutabile, longum, separatum, translatum, contra præcepta. Vulgare est, quod in plures causas potest accommodari, ut convenire videatur.

* Strepitu, acclamatione] Vici. Man. Lamb. strepitum, acclamationem.

deatur. Commune est, quod nihilominus in hanc, quam in contrariam partem causa potest convenire. Commutabile, quod ab adversario potest, leviter mutatum, ex contraria parte dici. Longum est, quod pluribus verbis, aut sententiis, ultra quam satis est, producit. Separatum, quod non ex ipsa causa ductum est, nec, sicut aliquod membrum, annexum orationi. Translatum est, quod aliud conficit, quam causa genus postulat: ut si quis docilem faciat auditorem, cum benevolentiam causa desideret: aut, si principio utatur, cum insinuationem res postulat. Contra præcepta est, quod nihil eorum efficit, quorum causa de exordiis præcepta traduntur: hoc est, quod eum, qui audit, neque benevolunt, neque attentum, neque docilem efficit: aut, quo profecto nihil pejus est, ut contra sit, facit. Ac de exordio quidem satis dictum est.

XIX. Narratio est rerum gestarum, aut ut gestarum, expositio. Narrationum tria sunt genera. Unum genus est, in quo ipsa causa, & omnis ratio controversiæ continetur. Alterum, in quo digressio aliqua extra causam, aut criminationis, aut similitudinis, aut delectationis non alienæ ab eo negotio, de quo agitur, aut amplificationis causa, interponitur. Tertium genus est remotum a civilibus causis, quod delectationis causa, non inutiles cum exercitatione dicitur, & scribitur. Ejus partes sunt duæ, quarum altera in negotiis, altera in personis maxime versatur. Ea, quæ in negotiorum expositione posita est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec veræ, nec verisimiles res continentur. Cujusmodi est:

Angues ingentes alites, juncti jugo ⁵⁴.

Historia, est gesta res, ab ætatis nostræ memoria remota. Quod genus, Appius indixit Carthaginensibus bellum. Argu-

⁵⁴ *Angues ingentes alites.*] Ita tamen a Cerere factum fuisse poetæ fides fabulis memoria prodiderunt, Ovid. in 4. de Fastis: ..... frenatas curvibus angues Juncis. Et aquoreas sicca pererrat aquas. Hic versus, jambicus fenarius, est ex aliquo poeta vetustissimo desumptus, &, ut ar-

bitror, ex Ennio, qui cum non Cereris, sed Medæ Tragediam scripserit, facile conjicio de Medæ potius quam de Cerere intelligendum esse. De curru Medæ meminit Euripides in tragedia ejus nominis, prope finem. *Nascentibus.*

mentum, est fista res, quæ tamen fieri potuit. Hujusmodi apud Terentium:

Nam is postquam excessit ex ephebis, Sofia ⁵⁵.

Illa autem narratio, quæ versatur in personis, ejusmodi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones, & animi perspicui possint, hoc modo:

⁵⁶ *Venit ad me sæpe, clamitans: Quid agis, Mitio?*

Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?

Cur potat? cur tu his rebus sumprum suggeris?

Vestitu nimio indulges: nimium ineptus es.

Nimum ipse durus est, præter æquum & bonum.

Hoc in genere narrationis multa inesse debet festivitas, confecta ex rerum varietate, animorum dissimilitudine, gravitate, lenitate, spe, metu, suspitione, desiderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortunæ commutatione, insperato incommodo, subita lætitia, jucundo exitu rerum. Verum hæc ex iis, quæ postea de elocutione præcipiuntur, ornamenta sumuntur. Nunc de narratione, ea, quæ causæ continet expositionem, dicendum videtur.

XX. Oportet igitur eam tres habere res, ut brevis, ut aperta, ut probabilis sit. Brevis erit, si, unde necesse est, inde initium sumetur, & non ab ultimo repetetur ⁵⁷, & si cuius rei satis erit summam dixisse, ejus partes non dicentur. Nam sæpe satis est, quod factum sit, dicere, * ut non enarres, quemadmodum sit factum: & si non longius, quam quod scitu opus est, in narrando procedatur: & si nullam in rem aliam transibitur: & si ita dicetur, ut nonnunquam ex eo, quod dictum sit, id, quod dictum non sit, intelligatur: & si non modo id, quod obest, verum etiam id, quod nec obest, nec adjuvat, præteribitur: & si semel unumquodque dicetur:

&

⁵⁵ *Nam is postquam*] Terent. Andr. I. 1. 24.

⁵⁶ *Venit ad me*] Terent. Adelph. I. r. 35.

⁵⁷ *Brevis erit, si ... non ab ultimo repetetur*] Idem præcipit Horatius:

Nec gemina bellum Trojanum orditur ab ovo.

Cave itaque, quod hic ultimum vocat Tul-

lius, extremum interpretaris: immo primum est. Quo sensu de primo Latini regis progenitore Saturno apud Virgillum dicitur *Enceid.* 7. 49.

Tu sanguinis ultimus auctor. Præf.

* *Ut non enarres*] Vult. Man. Grut. non ut enarres.

& si non ab eo, in quo proxime desitum erit, deinceps incipitur. Ac multos imitatio decipit brevitate, ut, cum se breves putent esse, longissimi sint: cum dent operam, ut res multas breviter dicant, non ut omnino paucas res dicant, & non plures, quam necesse sit. Nam plerisque breviter dicere videtur, qui ita dicit: Accessi ad ædes, puerum evocavi: respondit: quæsi dominum: domi negavit esse. Hic, tamen si tot res brevius non potuit dicere, tamen, quia satis fuit dixisse, Domi negavit esse, sit rerum multitudine longus. Quare hoc quoque in genere vitanda est brevitate imitatio, & non minus rerum non necessariarum, quam verborum multitudine superfedendum est.

Aperta autem narratio poterit esse, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponetur, & rerum ac temporum ordo servabitur, ut ita narrentur, ut gesta res erunt, aut ut potuisse geri videbuntur. Hic erit considerandum, ne quid perturbate, ne quid contorte dicatur, ne quam in aliam rem transeat, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum prodeatur, ne quid, quod ad rem pertineat, prætereatur: & omnino, quæ præcepta de brevitate sunt, hoc quoque in genere sunt conservanda. Nam sæpe res parum est intellecta longitudine magis, quam obscuritate narrationis. Ac verbis quoque dilucidis utendum est: quo de genere dicendum est in præceptis elocutionis.

XXI. Probabilis erit narratio, si in ea videbuntur inesse ea, quæ solent apparere in veritate: si personarum dignitates servabuntur; si causæ factorum extabunt; si fuisse facultates faciendi videbuntur; si tempus idoneum; si spatii satis; si locus opportunus ad eandem rem, qua de re narrabitur, fuisse ostendatur; si res & ad eorum, qui agunt, naturam, & ad vulgi * rumorem, & ad eorum, qui audiunt, opinionem accommodabitur. Ac veri quidem similis ex his rationibus esse poterit.

Illud autem præterea considerare oportebit, ne, aut cum obstit narratio, aut cum nihil proficit, tunc interponatur: aut non

* *Rumorem*] Lamb. *morem*.

non loco, aut non, quemadmodum causa postulat, narretur. Obest tum, cum ipsius rei gesta expositio magnam excipit offensionem, quam argumentando, & causam agendo leniri oportebit. Quod cum acciderit, membratim oportebit partes rei gesta dispergere in causam, & ad unamquamque confestim rationem accommodare, ut vulneri præsto medicamentum sit, & odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tunc, cum, ab adversariis re exposita, nostra nihil interest iterum, aut alio modo narrare: aut cum ab iis, qui audiunt, ita tenetur negotium, ut nostra nihil intersit eos alio pacto docere. Quod cum acciderit, omnino narratione superfedendum est. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res postulat: quo de genere agemus tum, cum de dispositione dicemus; nam hoc ad dispositionem pertinet. Non quemadmodum causa postulat, narratur, cum aut id, quod adversario prodest, dilucide & ornate exponitur, aut id quod * seipsum adjuvat, obscure dicitur, & negligenter. Quare, ut hoc vitium vitetur, omnia torquenda sunt ad commodum suæ causæ; contraria, quæ præteriri poterunt, prætereundo; quæ illius erunt, leviter attingendo; sua diligenter & enodate narrando. Ac de narratione quidem satis dictum videtur. Deinceps ad partitionem transeamus.

XXII. Recte habita in causa partitio illustrem & perspicuam totam efficit orationem. Partes ejus duæ sunt, quarum utraque magnopere ad aperiendam causam, & constituendam pertinet controversiam. Una pars est, quæ, quid cum adversariis conveniat, & quid in controversia relinquatur, ostendit: ex qua certum quiddam designatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera est, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breviter expositio ponitur distributa: ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis intelligat fore peroratum.

Nunc utroque genere partitionis quemadmodum conveniat uti, breviter dicendum videtur. Quæ partitio, quid conveniat,

* Seipsum] Lamb. ipsam.

niat, aut quid non conveniat, ostendit; hæc debet illud, quod convenit, inclinare ad suæ causæ commodum, hoc modo: Interfectam matrem esse a filio, convenit mihi cum adversariis. Item contra: Interfectum esse a Clytemnestra Agamemnonem, convenit. Nam hic uterque & id posuit, quod conveniebat, & tamen suæ causæ commodo consuluit. Deinde, quid controversiæ sit, ponendum est in judicationis expositione: quæ quemadmodum inveniretur, ante dictum est.

Quæ autem partitio rerum distributam continet expositionem, hæc habere debet breviter, absolutionem, paucitatem. Brevitas est, cum, nisi necessarium, nullum assumitur verbum. Hæc in hoc genere idcirco utilis est, quod rebus ipsis, & partibus causæ, non verbis, neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio est, per quam omnia, quæ incidunt in causam, genera, de quibus dicendum est, amplectimur. In qua partitione videndum est, ne aut aliquid genus utile relinquatur, aut sero extra partitionem, id quod vitiosissimum ac turpissimum est, inferatur. Paucitas in partitione servatur, si genera ipsa rerum ponuntur, neque permiste cum partibus implicantur. Nam genus est, quod plures partes amplectitur, ut animal. Pars est, quæ subest generi, ut equus. Sed sæpe eadem res alii genus, alii pars est. Nam homo, animalis pars est; Thebani, aut Trojani, genus.

XXIII. Hæc ideo diligentius inducitur præscriptio, ut aperte intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione servari possit. Nam qui ita partitur, Ostendam, propter cupiditatem, & audaciam, & avaritiam adversariorum, omnia incommoda ad rempublicam pervenisse; is non intellexit, in partitione, exposito genere, partem se generis admiscuisse. Nam genus est omnium nimirum libidinum cupiditas: ejus autem generis sine dubio pars est avaritia. Hoc igitur vitandum est, ⁵⁸ ne, cujus genus posueris, ejus secum aliquam, sicuti diversam ac dissimilem partem ponas in eadem partitione. Quod si quod in genus plures incident partes, id

Tom. I.

D

cum

⁵⁸ Hoc igitur vitandum est] Sic lego: sans partem ac dissimilem, ponas in eadem. Hoc igitur vitandum est, ne, cum genus partitione. Becichemus.

suæ, ejus speciem, sicuti aliquam diver-